

JAJMAN

— Yomonning kuchi men yapaloqqa yetibdi-da!.. H-ah, sag'irri haqqi ursin-a!

Tong sahari bu alamli qarg'ishdan tim ichi oyoqqa qalkdi. Rasta ustida, ostida, qop-qanorga yonboshlab omonat uxlab yotgan keksayu yosh turshakfurush, yong'oq-furush, mayizfurush, iistafurush va hokazo furushlar uyquli ko'zi bilan apil-tapil yon-verini paypaslay ketdi, ko'ngli joyiga tushganlar birin-sirin oh chekayotgan juvon tevaragiga to'plana boshladi. Ham-dardlar ham topildi:

— Ko'p obdeme? — so'radi ulardan biri shang'illab.

— Qopni yarimlatib ketibdi, — deb piqilladi juvon,

— O', xotintaloq!..

— Shu ayoldi mayizini yeguncha tili o'yilib tushsin-a.

— Nechchi qopidi, opoy? — chiyillab so'radi yana birovi.

— Bir qop... idi... yetimchalar nasibasidan qayirib opkelgandim.

— Qo'lga tushirib, manashi tim shiftiga osish ke-rak! — dedi boshqasi dag'dag'a qilib.

To'dadan chekkaroqda boshini solintirib turgan Zardusht bobo, biron yerda pusib yotgan o'g'rikazzobning giribonidan olishiga imoni komildek, vazmin odimlab timning etagi tomon yurdi, ikki yoni keta-ketguncha cho'zilgan rasta oralab borayotib, kunda-shunda bozorчилarning mudrab-kerishib zo'r-bazo'r uyg'onayotganini kuzatganicha o'yladi: «Hamma o'zi bilan ovora... tiriklik tashvishi... sotish, sotish, sotish... uyum-uyum pista, bodom, turshagu mayizni sotish, pulga chaqish rdida bari...» Bobo beixtiyor ustma-ust taxlangan qop-qanor cho'g'ini chamaladi, yana picha yurdi, so'ng sotuvchi ahli siyraklashgani bois tim odog'iga — devorga yetmay iziga qaytdi. Qaytayotib... orqa tomondan kimdir devorni mushtlayotgandek zaif gursillagan tovushni eshitdi. Bobo qordek oppoq soqolini tutamlab quloq osdi, hiyla shu ko'yi tek turgach, ortiq e'tiborini bo'lmay jabrdiyda juvon tashvishida kelgan yo'lga qaytdi.

Boboning rastasi timning boshlanishida — darvoza biqinida edi — u notayin xayollarga chalg'ib joyiga keldi-da, qoplaridan birining og'zini ochib, sara mayizdan qiyiqchasiga uch-to'rt kaft soldi, olib borib juvonning yarimlagan qopi ustiga qo'ydi. Boboning izidan mayiz keltirib to'kuvchilar qatorlashdi. Ular o'limdek bedavo kuch oldida o'z o'zliklarinn tan olgandek, juvonga so'zsiz hamdardlik izhor qilishar va boshlarini quyi solintirgancha izlariga qaytishardi. Zardusht bobo rastasi yoniga to'shalgan ko'rpachaga o'bdon joylashib cho'k tushayotib, bir narsadan xavotirlangandek: «O'zing madadkorsan, Axuramazda...» dedi shivirlab. Shivirlagani zamon soch-soqolidai, quyuuq qoshlaridan nur taraldi — yon-atrofida bir zum fonus yonib o'chgandek bo'ldi... To'satdan uch-to'rt ustun narida kap-katta erkak kishi beo'xshov do'rillab faryod ko'tardi:

— Uyim kuyde!.. Xudo urde!..

Boyagi bezovtalikdan so'ng hiyla tinchib qolgan timda yana g'ala-g'ovur ko'tarildi. Yaqin-atrofdagilar, jabrdiyda juvonga yordam berib qaytayotganlar gurillab dod solayotgan kishi tepasiga bordi. Ellikni urib qo'ygan, bo'rdoqiga boqilgan qo'ydek biqqi semiz turshakfurush alpang-jalpanglab emaklaganicha qavat-qavat to'shalgan ko'rpachalarni itqitar, nuqul, «Yo'q!.. Yo'q!.. Shilib ketibdi!», der, lekin yo'qotganini topishdan umidvor shekilli, qalt-qalt titrayotgan qo'llari bilan ko'rpachalarni qayta-qayta ag'dar-to'ntar qilishdan tinmas edi.

— Qanchaydi, Qamchevoy? — so'radi shinavanda bozorчилardan biri.

— Yestuk ostuga... yostug'di ostuga qo'ygandim... — deb g'o'ldiradi turshakfurush boshini ko'tarmay.

— Qanchaydi, deyopman? — chiyilladi boyagi kishi.

— Anchayde... man sanamagan... bir dasta edi!..

— Ol-a!

— Barakalla-e, Qamchi-e, yostikdi ostiga ham pul qo'yadime, inson! A, bu...

— Yostiqling ostiga qo'yadimi, ustigami, bu — har kimning xohishi. Ammo-lekin pulni

oldirganimiz emas, allaqanday zig'irchani ta'zirini berib qo'yayolmayotganimiz alam qiladi odamga!

«Nuringni darig' tutma!...!» deb yubordi Zardusht bobo o'ziga-o'zi gapirayotgandek va aft-angorini ko'rmasa-da, gap boshlagan So'zamol yong'oqfurush yigitni ovozi tanib. «Ota yong'oqfurushning o'g'li...» degan o'y kechdi xayolidan. Yigit astoydil yonib-kuyib gapirayotganidan xaloyiq sukut saqlab uning og'ziga angraygan edi.

— Kecha ikki sho'ring qurg'ur pulini o'g'irlatdi, — dedi So'zamol yigit, — ilgari kuni kupa-kunduzi bir xalta xandon pistani oldirdik, kecha — pul, mana, bugun yana... iya, muttahaamlik ham eviminan-da! «Vey, yaxshilar, ko'zni ochaylik!» deydi biron zamonlik mard yo'g'a!..

Xayolga cho'mgan Zardusht boboning ko'ksiga tushgan soqoli sezilar-sezilmas titradi...

...Sahar edi, g'ira-shirada tahoratlanib olgach, timirskilanib-paypaslanib rastalar orasidagi yo'lakchadan o'tayotganida ikki gaz narida allaqanday sharpa g'imirlaganini payqadi. Tikildi, ko'zi ilg'amadi. Joyiga qaytib cho'k tushdi — boshini tizzasiga solintirib ko'zini yumganicha sukutga ketdi. Har kungi odatiga binoan, mo'ysafid xayollarining jilovini bo'shatdi... «Hademay, tong otadi, olam nurga to'ladi... Odamlar uyg'onadi, bozor uyg'onadi... tim darvozasi lang ochiladi, g'ala-g'ovur boshlanadi... tumonat toshib-shoshib oqib kiradi, oqib chiqadi... sotuvchi keladi, xaridor keladi, bekorchi keladi... chumoli bo'lib keladi... chumoli bo'lib chiqadi... oyoqlar tinmaydi, qo'llar tinmaydi, og'izlar tinmaydi... kiraveradi-chiqaveradi, kiraveradi-chiqaveradi... olayotgan pulim deydi, sotayotgan molim deydi... tirikchilik bani basharning tumshug'idan jilov o'tkazib yetovga soladi... «bozor» deya atalmish tovaga solib aylantiradi, aylantiraveradi... qumursqa tutganini changallaydi, tutganini iniga ta-shiydi, tashiyveradi... olish-sotish, olish-sotish, olish-sotish... qo'lga, tilga ilnngan nima narsa borki, sotiladi... yo, alhazar, Axuramazda!.. Ojizlar olovga muhtoj, Axuramazda!..

Zardusht bobo cho'yandek og'irlashgan qovoqlarini arang ko'tardi, yonboshida turgan qopga qo'l suqib bir kaft mayiz oldi, uni hovuchidan hovuchiga shopirib o'tirdi-o'tirdi-da, yuz bir uqubatda qo'zg'aldi. U yer-bu yerda g'imirlay boshlaganlar sharpasini ilg'ab, «Yaxshilar toblansinlar... Yaxshilar poklansinlar», deb iltijo qildi va rasta oldiga aylanib o'tayotib ikki ustun narida...

— Yopiray! — deb yubordi shoshganidan. U turgan joyida qotib qoldi, irodasini jamlashga urinib ko'zini piri-piratdi — bo'lmadi. — O'zing madad ber, Axuramazda!.. — dedi pichirlab. — Ne jondorga ro'para qilyapsan, Axuramazda?!

Bobo bo'y-basti bir qarich chiqmaydigan ajabtovur bir maxluqni ko'rib xuddi irkit narsaga ko'zi tushib, nigohi bulg'anganday birdan seskangan va ko'ngliga xatarli bir ko'laga soya solgan edi, nafasi bo'g'ziga tiqilib ovozi chiqmay qoldi.

— Jajman!.. Timga Jajman oraladi, yaxshilar! — deya oldi bazo'r.

Zardusht boboning nazarida otimdoshlari hoziroq oyoqqa turadiyu anov maxluqni tutib tilka-pora qiladigandek, supurib-supirib timdan chiqarib tashlaydigandek edi, lekin timning burchak-burchaklariga urilib-qaldirab qaytgan boboning ovozi hech kimning qulog'iga kirmadi. Bobo hushini yig'ib ovozinig boricha hayqirmoqchi — odamlarni halokatdan boxabar qilmoqchi edi — shu choq maxluqning qilig'iga ko'zi tushdi-yu, ang-tang bo'lib qoldi — bobo inson zotining ko'zi ko'rib, qulog'i eshitmagan hodisaning shohidi bo'layotgan edi.

Maxluq rasta ustidagi mayiz yoniga obdan no'k tushib olganicha lagandagi oshga qo'l cho'zayotgandek bemalol mayizdan tushirar, damodam qornidagi qopchig'iga bir kaft-ikki kaft tashlab ham qo'yardi.

Bobo hiyla mahal maxluqni kuzatdi, uning qo'li-og'zi tinmas, lekin hali-veri to'yadiganga ham o'xshamas edi. Uning qandoq qilib bironing mayizini tortinmay-netmay paqqos tushirayotganidan bobo hayronu lol bo'lganicha, ko'zlariga ishonmas, xayolida esa: «Bu qanday maxluq o'zi? Bu qanday maxluq?», degan savol charx urardi.

Bobo xayolga chalg'ib, maxluq qachon va qanday qilib yerga tushganini payqamay qoldi, faqat uning sakrab-irg'ishlab darvoza tomon borayotganini ko'rgachgina, hushini yig'di. Bobo shundagina bu g'aroyib jondorning basharasini aniq-tiniq ko'rdi — maxluqning ko'zi, qulog'i,

tumshug‘i dam sichqonnikiga, dam tulkinikiga o‘xshab, tinimsiz tovlanar edi... «Olmaxon-ku!», deb yubordi ichida bobo va shu zahoti boshini chayqab «Tulkiminan sichqondan tarqagan ko‘rinadi», degan xayolga bordi, birpas jim qolgach esa, «Qorni kenguruniki...», dedi pichirlab, lekin maxluq qaddini rostlab ikki oyoqlab borayotganini ko‘rib, «Yo odamdan tarqaganmikan?!», deb o‘yladi va beixtiyor shak keltirib qo‘ygandek shoshib yoqasiga tupladi... Oradan allaqancha kun o‘tdi, qoq peshin chog‘i turshakfurushlar qatorida qiy-chuv ko‘tarildi. Olomon guvillab o‘sha yoqqa yopirildi. Yopirilgani sayin bitta-yarimta «Nima?», «Nima o‘zi?», «Tavba-a!», degan uzuq-yuluq tovushlar eshilib turdi-da, birdan g‘ala-g‘ovur tindi.

— Tutamiz, tutamiz! — deb baqirdi pistafurushlardan biri hovliqib.

— Tegma, tegmay tur! Ko‘raylik-chi! — deb uni shashtidan qaytardi turshakfurush chol.

— Hay, nima o‘zi bu? — deb chiyilladi qora choponli mo‘ysafid. — Sichqonmi?

— Odam-ku?

Hangomatalab olomon vah-xaholab timni boshiga ko‘tardi.

— Jim! Cho‘chitib yuborasizlar!

Shu payt maxluq hurkib, qochish payiga tushdimi, qora choponli mo‘ysafid «Qochmoqchi!..

Qochmoqchi!», dedi battar chiyillab.

Olomon orasida g‘ovur ko‘tarildi, to‘rt-besh kishi yoqalashib gurPaylashayotgandek emaklay, yumalay ketdi — to‘s-to‘polon qo‘pdi, qo‘pdiyu zumda hamma hovuridan tushdi.

— Qochdi! Qochdi! — degan nidolar ko‘paydi.

— Qo‘ling tegdi-ku! Shuni tutolmading-a! — dedi birovi o‘dag‘aylab.

— Qayoqqa g‘oyib bo‘ldi? Qayoqqa? — dedi yanayam hovliqib yong‘oqfurushlardan biri.

To‘dadagilar alang-jalanglab maxluq qochgan tomonni bilolmay garangsib qoldi. Ola-g‘ovur pasayib, har kim joy-joyiga qaytayotganda «Tutamiz, tutamiz!», deb baqirgan pistasurush qo‘li maxluqqa tekkan kishiga yonbosh kelib, shipshidi:

— Shu qo‘l bilan odamlarga bodom sotasanni endi? Qo‘ling harom bo‘ldi-ku!..

Bodomfurush bu gapga ishonishini ham, ishonmasligini ham bilmay pistafurushga angraydi-yu, qo‘rqqanidan afti qiyshayib ketdi. Uning ahvolini kuzatib turgan Zardusht bobo yuragi uvishib boshini tebratganicha lab juftladi, lekin hech narsa demadi...

Timdagilarga gap topildi. Yotgan ham, turgan ham o‘sha maxluqdan hangoma qiladigan bo‘ldi.

— Xo‘-o‘p g‘alati narsa ekan-a? — deydi birovi.

— Biron yomonlikning alomati bo‘lmasin-da, ishqilib, — deydi boshqasi yurak yutib.

— Yomonlik ham gapmi, biron balo-qazoning urug‘i bo‘lmasin tag‘in! — deydi vahimachisi.

— Ol-a! Shu zig‘ircha narsa boshlab kegan balo-qazo nima bo‘lardi!.. Bu — bizga bir ermak-ku, ha-ha-ha! — deb hammaning ko‘nglidagi shubha-gumonni haydab chiqardi dali-g‘ulisi.

Hangomaga xaridorlar ham aralasha boshladi.

— Nonvoyxonada ham g‘alati maxluq paydo bo‘lganmish! — deb gap topib keldi ulardan biri.

— Qandolatchilar rastasiga burnog‘i yil oralagan, nimaykanini hech zog‘ bilmaydi!

— Erta-indin butun bozorga tarqalarmish!..

Bunday uzuq-yuluq xabarlarini eshitgan Zardusht bobo ma’yus tortdi. Axurazmadaga imon keltirdi. «Nahotki butun bozorga tarqasa...» deb xavotirda o‘tirganida tim ichida Ota yong‘oqfurushning ovozi jarangladi:

— Eshitmadim demanglar! Maxluqning nomi — Jajman! Jajman!.. Eshitmadim demanglar!..

Zardusht bobo badani uvishib turgan ekanmi, seskandi. Ota yong‘oqfurush jar solayotgan nomni qadimda allaqayda eshitganini, eshitgan emas, noma’lum jondorii ho-ov birinchi bor ko‘rganida o‘zi beixtiyor, «Jajman!.. Timga Jajman oraladi, yaxshilar!», deb yuborganini esladi... Bobo og‘ir sukutga cho‘mdi... «Axuramazda ayon qilibdi... Yaxshilar voqif bo‘libdi», dedi u tin olib... Yaxshilik ilohining haqqiga shukronalar bag‘ishladi...

Bu yoqda turshakfurush tepasidagi mojaro davom etardi.

— Manashi sichqonbashara bilan kelishaylik. Yeganicha yesin, angishvonaday qorniga dunyoni yutvormas!.. To‘g‘ri, kissaga tushgani yaxshimas.

Ko‘sa mayizfurushning ezmalanishidan So‘zamol yong‘oqfurush tutaqdi:

— Sizminan biz «yaxshi-yaxshimas» deb o‘yimizga yetguncha Jajman timni emas, bozorni

yeb bitiradi! — dedi u jerkib. So‘ng sal hovuridan tushib, ovozi pasaytirdi: — To‘g‘ri, ilgari ko‘zimizga ko‘rinmagan, u bir siqim-ikki siqim mayiz-turshak yegani bilan kamayib qolmasdik, «esa yebdi-da», dedik. Indamadik. Keyin sezib-sezmay erkatoymizga aylantirdik...

Zardusht boboning yuziga mayin tabassum yugurdi. Jajman sekin-asta timdagilar bilan apoq-chapoq bo‘lib ketgan davrlarni esladi.

...Maxluq ko‘rindi deguncha «Ma, Jajman, ma!», deb unga mayiz, pista, yong‘oq tashlaydiganlar chiqdi. Jajman hech kimdan tap tortmas, xash-pash deguncha «xayr-sadaqa»ni yeb xaltasiga solib bitirar, turshakni goh danagi bilan yutib yuborar, goh qarsillatib chaqib, mag‘izini chapillatib chaynar edi. Uning zig‘irdek qo‘li, barmoqlari, zig‘irdek tumshug‘iyu sichqonnikidek og‘ziga, mog‘or tusidagi mitti ko‘zlariga qarab... bozorchilar kulgani kulgan edi, bora-bora uning yeb-to‘ymasligidan, ochofatligidan yumalab-yumalab kulib, vaqtichog‘lik qiladigan bo‘ldilar. «Uni men to‘ydiraman! Yo‘q, qorni yorilib ketguncha men boqaman uni!», deb bahs boylaydiganlar chiqdi, lekin har safar «To‘ydiraman!», deb katta ketganlar chuv tushaverdi, Jajmaning yeb-to‘ymasligi sirligicha qolaverdi...

Keyinroq Jajman biron chaqirma ham yerdan yorib chiqqandek paydo bo‘lishni, rastaga uyulgan meva qoqisidan bemalol paqqos tushirishni odat qildi. Timdagilar bunga ham ko‘nikdi, so‘ng... o‘sha kezlar, kim edi-ya, ha-ya, anavi So‘zamol yong‘oqfurushning bobosi Bobo yong‘oqfurush Jajmani «Yo‘qol-e!», deb quvib soldi. Qopdagi yong‘oqni qarsillatib chaqayotgan deb pichirladi, yana, yana... va to‘satdan tim ichini: «O‘ldiramiz!» degan xitobu da‘vat tutdi.

Bunday jazoni kutmagan bitta-yarimta ...furushlar demasa, timdagilarning bari oyoqqa qalqdi. G‘ovur-g‘uvur zo‘raydi. Kutilmaganda izdihomdan chekkada – rasta ustida xoli o‘tirgan choponli jiydafurushning zalvorli, do‘rildoq ovozi qo‘zg‘olganlarni joyida to‘xtatdi.

— Hoy, yaxshilar, loaqal bobomizdan oq fotiha olishni unutmanglar...

Shovqin o‘sha zahoti tindi, oyoqqa qalqqan izdihom Zardusht bobo tomon o‘girildi. So‘zamol yong‘oqfurush to‘da oldiga o‘tib, bobodan ijizat so‘rab, savolomuz termildi. Bobo ko‘zlarini qisib unga tikildi, so‘ng hududsiz osmonga ko‘z yugurtirmoqchidek boshini vazmin ko‘tarib, odamlarning boshi uzra to‘g‘riga — tim odog‘i tomon nigoh soldi. Churq etgan sas eshitilmas, jamoat nafas olmay, boboning og‘zini poylayotgan edi. Bobo ro‘parasida ilhaq turgan fuqaro dardida Axuramazdaning o‘zidan madad so‘ramoqqa lab juftladi, lafz aytishga ulgurmay, tim odog‘idagi devor ortidan... zorlangannamo gursillagan shovqin chalindi qulog‘iga. Olomon uning fatvosiga ilhaq, bobo esa biron kimsa payqamayotgan bir sirli-sinoatli nola qaydan kelayotganini bilolmay garangsib sukutga cho‘mgan edi... Shu choq Zardusht boboning o‘siq qoshlari panohidagi nursiz ko‘zlari ilkis charaqlab ketdi, bobo boshini yonboshga enkaytirib, ustun ortiga mo‘raladi. O‘sha tomondan «Mana! Mana!», degan shovqin ko‘tarildi. Tim ichi alg‘ov-dalg‘ov bo‘lib ketdi. To‘s-to‘polon qo‘pdi. Zardusht bobo ro‘parasida hech zog‘ qolmadi. «Mana! Mana!», deb hayqirgan kishi shekilli, ikki qator rasta o‘rtasidagi yalanglikka yugurib chiqdi-da, «Ana! Anavi qopdan oldi! Oldi!», deya qo‘lini bigiz qilib ko‘rsatganicha tisarilaverdi. Yordamga oshiqqanlar u kishi ko‘rsatgan qop tepasiga yetib bordilar — qop og‘zi ochiq edi. Qop-qanorning yon-veriga tumshuq suqayotgan uch-to‘rt choqli kishining birovi, «Ana, ur!», deganicha o‘zini rasta ustiga tashladi. Zardusht bobo shundagina Jajmani ko‘rdi, maxluq rastaga to‘shalgan o‘rin ustida kavagidan bosh chiqarib atrofqa quloq solayotgan ko‘rsichqondek alangladi-da, lip etib yana g‘oyib bo‘ldi.

Quv-quvchilar ko‘paydi: kimdir emaklab rasta ostiga o‘rmalab kirib ketdi, kimdir qop-qanorni surib-yiqitishga tushdi, uch-to‘rttasi qo‘liga yarimta-yurimta g‘isht parchasini tutganicha alang-jalang xezlandi.

«Jajman qo‘lga tushsa kerak», deb o‘yladi Zardusht bobo, o‘yladiyu shu zahoti fikridan qaytdi: «Bir hamlada qo‘lga tushadigan bo‘lsa, shu choqqacha jon saqlab yurolmasdi. Boboning keyingi farazi to‘g‘ri keldi: harchand quv-quvga qaramay, Jajman qo‘lga tushmadi. U son-sanoqsiz olomon tajovuziga parvo qilmay, goh u, goh bu rasta ustida paydo bo‘lar, mayizmi, bodommi, yong‘oq yo turshaknimi — birdek ishtaha bilan mitti yuxodek yeb, qopchig‘iga tiqishtirardi. Pista uyumini sovurayotganida mushtdek g‘isht parchasi uchib kelib pistani tuproqdek to‘zitib

yubordi. Jajman shunda ham talvasaga tushmay, g'oyib bo'ldi.

Darvoza turumi sharaqlab xaridorlar kira boshladi hamki, quv-quv to'xtamadi: semizu oriq, yoshu kekxa holdan toydi. Juvon mayizini, turshakfurush pu-lini o'g'irlatganini unutdi.

— G'ishtni kim otgandi? — so'radi hars-hars nafas olayotgan shop mo'ylovli kishi.

— Men! — dedi puchuq mag'izfurush gerdayib, so'ng afsuslanib qo'shib qo'ydi: — Mo'ljaldan sal xato ketdi-da!..

Zardusht bobo timdoshlarining bolakaylardek suxanbozligidan kulgisi qistab, qo'llarini orqasiga qilganicha joyiga qaytdi, qaytayotib tim odog'iga orqa o'girib turgan bo'lsa-da, yana gursillagan shovqinni eshitdi. Yerga qoqilgandek tek turib butun vujudi quloq bo'lib tingladi: gurs... gurs... gurs... Boboga yer osti gursillayotgandek tuyuldi, beixtiyor oyoq ostiga razm soldi, quloq osdi... yo'q, gursillayotgan — odoqdagi tim devori ekanligi aniq edi...

Bobo joyiga o'tib o'tirayotib, «Darvozani ocha qolinglar» degan ma'noda qo'shni mayizfurushga qaradi. Darvoza ochildi tim ichi xaridorga to'ldi: g'ala-g'ovur, savdolashishlar, talashib-tortishishlar boshlandi... Zardusht bobo timdoshlariga ko'z yugurtirdi, ular go'yo hayotlarida unutilmas quvonchli voqea yuz bergandek dimoqlari chog', ruhlari tetik edi...

Ertalabki hodisa bir qancha kungacha og'izdan tushmadi:

— Jajman qaytib qorasini ko'rsatmaydi! — dedi pistafurushlar.

— O'takasi yorilib o'ldi, qanor-panorning ostidan o'ligi chiqadi endi! — dedi yonog'oqfurushlar xaholab.

— Zora qutilgan bo'lsak... — dedi jiydafurushlar umid bog'lab.

Zardusht bobo esa miyig'ida kuldi, uning nazarida Jajmanning mavjudligi kunu tunning almashinishidek muqarrar edi. U faqat bir narsadan tashvishda, «Jajman yolg'izmi, yo uning urug'i ko'pmikan?.. Yoxud, hammayoqni Jajman bosib ketsa qandoq qiladi odamlar?», degan o'yning oxiriga yetolmasdi.

Bunga ham boboning o'zi javob topdi...

Saharda odatdagidan picha erta uyg'ondi, uyg'ondiyu keyingi kunlarda kamuyqu bo'lib borayotgani, uxlash orom emas — azobga aylanayotgani mulohazasini qildi... Odamzod muzlik saltanatiga bandi bo'lmas ekan, u — hayot... «Axuramazda, o'zing madadkorsan!.. — deb shivirladi bobo astoydil. — Ixtiyor o'zingda, Axuramazda!..»

Bobo o'i og'ushida o'rnidan turdi, tashqariga yo'nalgan joyida Jajmanga ko'zi tushdi. U paxtali kamzulini yelkasiga omonat tashlab yotgan mayizfurushning ro'parasida chordona qurib o'tirib olgan, lagandagi oshga qo'l cho'zgandek bemalol uning qo'ynini kavlashtirayotgan edi. Mast uyquda yotgan mayizfurush, qitig'i keldimi, g'imirladi, ko'zini qattiqroq yumdi, maxluq esa zig'irdekkina changalida paydo bo'lgan pulni boshi uzra ko'tarib, bobosidan obakidandon undirgan bolakaydek sakrab-irg'ishlab, lekin suvarakdek sassiz-shovqinsiz yugurib darvoza yoniga keldi. Bobo hushini yig'ib ulgurmay Jajman devorga suyab taxlangan qoplarga tarmashib yuqoriga zipillab chiqib ketdi. Darvoza tepasiga yetganida o'sha yerdagi devor tuynugidan har biri sandaldek-sandaldek qo'shaloq hovuch paydo bo'ldi. Jajman qopchig'ini ko'tarib hovuchga ag'dardi, ustidan changalidagi pulni tashladi, hovuchlar shu zahoti ko'zdan yo'qoldi. Jajman g'izillab pastga tushdi...

Bobo ko'z o'ngida sodir bo'lgan voqeani xiyla fursatgacha idrok etolmadi — manglayida o'lim sharpasi yelib o'tganday yuragi orqaga tortdi... bahaybat hovuchlar, he-e, allazonlarda — bolalik ko'zlari tushida ko'rgan, Otash momosini olib qochgan hovuchlarning o'zginasi edi... «Odamlar, voqif bo'lingiz... poyloqchilik qilingiz. Jajmanni qo'lga tushiringiz», degisi keldi. Zardusht bobo baralla, «Jajman!.. Jajmanni tutingiz, yaxshilar!», deb hayqirganini, ammo hayqirig'ini timdoshlaridan hech kimsa eshitmaganini esladi — «ularning dilini o'zing nurafshon etgaysan, Axuramazda!», dedi...

Zardusht boboning nolalari besamar ketmadi — quv-quv avjga mingani sayin Jajman holdan toya boshladi, endi u bemaloldan-bemalol nishxo'rlik qilmas, bir cho'qib, o'n alanglar, sichqondek quv, olmaxondek epchil bo'lib qolgan, nafs hakkalak otganidan kun-tunning farqiga bormay qo'ygandi. U to'ppa-to'satdan biror rasta ustida paydo bo'lar, sotuvchi yo xaridorlarning hay-haylab ayuhannos solishiga qaramay, yer kavlayotgan yumronqoziqdek ikki qo'llab

qopchig'ini to'ldirar va odamlar es-hushini o'nglagunicha qochib ulgurardi.

«Hovuchlarni to'ldirolmay joni halak!», degan o'y kechdi Zardusht boboning ko'nglidan...

So'l qator rastadagilar har yerga kalamush qopqon qo'ydilar, uni ko'rgan o'ng qator rastadagilar, «Jajman qopqonga tushmaydi», degan xayolda teshik-tuynuk borki, sim to'r qoqib tashladilar.

Bozor egalari yuborgan oq xalatli xaloskorlar kuni bo'yi savdoni to'xtatib qo'ydi, sotuvchiyu xaridorlarni tashqariga haydab, tim ichini qo'lansa isga to'ldirdi. «O'n yilgacha Jajmanning qadami uziladi endi!», degan ovozar tarqaldi, uch-to'rt kungacha odamlar og'iz-burnini yopib jon saqladi. Jajman esa... timdagi bexalovatliklarning o'ziga daxli yo'qdek o'sha-o'sha — kechani kecha, kunduzni kunduz demay o'marishdan toliqmasdi, yeldek paydo bo'lib, birovlar qo'lidagi pulni yulqib qochar, uning izidan ushla-ushla, ur-sur boshlanar, natija esa hamishadagidek: Jajman osongina qutulib ketardi...

— Sim to'ring katagidan sirg'alib o'tdi-ya! — deydi birovi.

— O'z ko'zimman ko'rdim! — deydi uning gapini tasdiqlab boshqasi, — xamirday cho'zildiyu zulukday sirg'alib o'tdi-ketdi!..

— Qo'lim qopchig'iga tushib yirtvoray dedi-ya, attang! — deydi yana birovi hovliqib.

— Kimda-kim qo'lga tushirsa, beminnat hadya bor! — deb qoldi So'zamol-yong'oqfurush.

— Beminnat hadya!..

— Mukofot!.. Mukofot!..

Og'izdan og'izga ko'chayotgan bu xitobu hayqiriqlar orasidan Zardusht bobo qulog'iga gursillagan tovush hiyla balandroq, aniqroq eshitila boshladi. «Vaqti-soati yaqin...», dedi pichirlab bobo. Va rastasi ustida Jajmani ko'rib, soqoli asabiy titradi... Jajman sara soyaki mayizdan bir kaft olib og'ziga tashladi, shimdi... Bobo uning guruchdek mayda, sadafdek tekis tishlarini aniq-tiniq ko'rayotganidan ko'ziga ishonmasa-da, jondorni qiziqib bosh-oyoq kuzatdi.

— Jajman o'lar holatda oriq, qo'l-oyog'i gugurt cho'pidek qiltiriq, faqat u chunonam shiddat bilan harakat qilar, hash-pash deguncha mayiz uyumining biqinini o'pirib tashlagan edi.

«Yeganingcha yeyaver-chi...» dedi bobo shivirlab. Jajmani cho'chitib yubormaslik uchun, so'ng maxluq jon holatda qopchig'ini to'ldirishga tushganini ko'rib beixtiyor kulimsiradi,

«Nafsing buzilgani, kuning bitganidanmikan?...», deb so'radi. Jajman boboni mazax qilgandek tirjaydi, aslida u talvasaga tushgan — behad oshiqayotgan edi...

Bobo kuni bo'yi saralagan mayiziga achinmay qo'ygandek edi hamki, rastaning old tomonidan pusib kelgan yon qo'shnisi sapchib qad rostladi-yu, «Ho', otangni!..», deganicha o'zini mayiz aralash Jajmanning ustiga tashladi, yana ikki davangirdek mayizfurush uning ustidan yopirildi. «Jajmanning abjag'i chiqdi!», o'yladi bobo.

— Qochdi! — dedi bo'shshib qo'shnisi.

— Qandoq qochdi?..

— Qayoqqa qochdi?!

Jajmanning ustiga tashlangan mayizfurushlar shunday deb yon-veriga alanglay ketdi. Qo'shni mayizfurush ko'zlarini olaytirib boboga yuzlandi:

— Ko'rdizmi? Ayting, qayoqqa yo'qoldi?! — deb so'radi u bo'g'ilib.

Zardusht bobo miyig'ida kulimsirab turaverdi.

— Gapirsangiz-chi, qayoqqa yo'qoldi?! — dedi azbaroyi jon-fig'oni chiqqanidan o'shqirib qo'shnisi.

Bobo avzoini buzmadi, qomatini adl tutib, ro'parasida to'dalanganlarga so'zsiz qarab turaverdi.

To'da kattalashdi. Qo'shni mayizfurush boboning betiga ortiq tik qarolmay, ko'zini olib qochganda, uning yonida paydo bo'lgan pistafurush g'azabini yashirolmay o'dag'ayladi:

— Baribir tutamiz!.. Siz ko'maklashmasangiz ham bu ablahning urug'ini qurutamiz!..

«Haroringni darig' tutma, Axuramazda!.. Ko'ngillarni o'zing munavvar qilgaysan...», dedi

Zardusht bobo ichida iltijo qilib. Uning ko'ksidagi tavalloni tim odog'idagi devorning gursillashi bosib tushdi. Mana, mana, hozir jamiki odamzod qulog'ini ding qiladi, oldi-sotdi, ivir-shivirni bas qiladi, yoshu keksa tim odog'i tomon yuz o'girdi....

G'azabga mingan pistafurushning to'satdan yaltoqlanishi uning xayolini chalg'itdi:

— Hammasini ko'rib turibsiz, aysangiz bo'lmaydimi, bobo?! Qandoq qilsak tutamiz u

bachchag'arni!.. Yo'qotaylik, qutulaylik, xotirjam yashaylik axir!..

U hali-zamon gapdan to'xtaydiganga o'xshamas edi, shu choq qarama-qarshi tomonda chelakning qattiq sharaqlagani eshitildi, kimdir: «Ushladim!», deb qichqirdi — olomon guvillab o'sha yoqqa ko'chdi.

Ko'ngli bir g'ashlikni tuygan bobo joyidan qo'zg'almadi. Olomon yopirilgan tomonda g'ala-g'ovur avjiga mindi. Hamma yoqni: «Kim?.. Kim ushladi?», degan ovozlar tutdi.

— Men!.. Men tutdim!.. Bopladim!.. — dedi kimdir mamnun va quvonchdan o'takasi yorilguday bo'lib.

Olomon Jajmanni qo'lga tushirish baxti nasib etgan kimsani ko'rish umidida oldinga surildi. «O'ldiramiz!..», «Men ham urib qolay!» degan xitoblar, baqiriq-chaqiriqlar quloqni qomatga keltirdi. Va tuyqus sukunat cho'kib, So'zamol yong'oqfurushning hayajonlangan, g'olibona ovozi eshitildi. U rastaning ustiga chiqib olgan, xuddi bayramona nutq irod qiladigandek, qaychilangan xushbichim mo'ylabini silab-silab qo'yib so'ylar edi:

— Gap bitta — Jajman o'limga mahkum! Vassalom!

Olomon guvillab uning hukmini ma'qulladi. Yong'oqfurush yigit xuddi tuya so'ymoqchidek hafsala bilan yenglarini shimardi, chelak ustiga engashdi, to'dalashganlar davra yasab, uni o'rta qo'ldilar. Kim qadoq tosh, kim g'isht parchasi, kim so'yil tutgan — hamma shay edi.

So'zamol yong'oqfurush chelak ostiga qo'l suqdi — yig'ilganlarning ko'zi olma-kesak terar, qasos chog'i yetganidan nafrat hammaning ko'ziga, qo'liga ko'chgan edi — chelak sharaqlab ag'darildi-yu, yong'oqfurush yigit cho'g' ushlab olgandek qo'lini siltab tortdi.

— Tishladi! — dedi u jon holatda baqirib.

Chelak ostidan chiqib olgan Jajman qochishga chog'lanib ulgurmay, uchi ayri so'yil uni yerga qapishtirib qo'ydi. Buni ko'rganlar «O'ldi-i!», deb ulgurmay, Jajman ayri ostidan sirg'alib chikdi, bir silkindiyu o'zini oyoqlar orasiga urdi — o'tolmay orqasiga qaytdi, qaytgan joyida boshiga mushtdek qadoq tosh tushdi — Jajman yiqilib, yerga cho'zildi, «O'ldi!.. O'ldi!..» deb yubordi olomon. Lekin Jajmanga jin ham urmagandi, u yana oyoqqa turdi, qo'lchalari bilan qopchig'ining og'zini tutganicha dikirlab oldingi qatorda turganlardan birining yelkasiga sakrab chiqdi — qiy-chuv ko'tarildi. Jajman lip etib, dikirlab boshdan boshga, yelkadan yelkaga o'ta-o'ta borib nima bo'ldiyu yana oyoqlar ostiga — to'da orasiga tushib qoldi. Kimdir uni qattiq tepdi. Jajman yerdan ikki quloch ko'tarilib, yerga chalpakdek bo'lib tushdi, tushdiyu boyagi uchi ayri so'yil uni yana yerga qapishtirdi... «Bos! Bos!», deb hayqirdi olomon gurillab, biroq so'yilning uchi xuddi muz ustida toyib ketgandek surildi. Jajman ayri ostidan sirg'alib chikdi, chiqdiyu qaddini rostlay olmadi — chamasi ayriining zarbidan uning beli mayishib ketgan edi. — O'zing ogoh bo'l, Axuramazda! — deb ko'zlarini yumdi Zardusht bobo. — O'zing ogoh bo'!..

Tim odog'i tomonidan eshitalayotgan zorlanuvchi, yolboruvchan gursillash do'q-iddaoga aylanib, boboning shivirini, unga qo'shib olomonning shovqinini bosib tushdi. Zardusht boboning ko'ngli og'ir noxushlikni sezib, ko'z oldi qorong'ulashdi, miyasi g'uvilladi... tim shiftiga qapishgan uchboshli Axriman ko'zlaridan sovuq bulut purkab Axuramazda ustiga tashlandi. Axuramazda oyoqda turolmay, yonboshiga ag'darildi, ag'darilayotgan joyida og'zini o'radek ochgan Axrimanning basharasiga o't purkadi, Axriman sapchib shiftga ko'tarildi.

Axuramazda qaddini rostlay deganda Axrimanning og'zidan purkalgan bulutlar orasidan bir, ikki, yana, yana Jajmanlar dikirlab chiqib kela boshladi. Axuramazda ularga ham olov purkadi. Jajmanlar kuymadi, Axuramazda o't-otashga dosh beradigan jondorni ko'rmagan edi — bosib-bosib olov purkadi — Jajmanlar alangai otashda yayrab-yayrab huzur kilayotgandek irg'ishlar, bu yetmaganday, Axuramazdaning yelkasiga, boshiga chiqib tushar, tinimsiz qandaydir tovush chiqarar edi. Shiftga qapishgan uch boshli Axriman olamni boshiga ko'tarib xaholadi...

— Ogoh bo'l, ogoh, Axuramazda! — deb ko'zlarini battar yumdi Zardusht bobo turgan joyidan qimirlamay. — Axriman o'lmagan, Axuramazda!.. Ogoh bo'lgaysizlar, yaxshilar, ogoh!..

Axura...

Bobo ezgulik tangrisining nomini aytib ulgurmay, osmono'par qoyatosh ag'darilgandek nimadir beo'xshov gumbirladi, shuning barobarida olomon orasidan otilib chiqqan ayanhli chinqiriq

quloqqa nayzadek qadaldi, keyinidan, «Qochdi!.. Qochdi!..», degan shovqin ko'tarildi yu taloto'p qo'pdi — o'n chog'li kishi ustma-ust yerga tashlandi. Chalajon Jajman shunda ham taslim bo'lmasdi: devdek-devdek beso'naqay odamlar ostida yerga chaplashgudek cho'zilar, odamlar yengil nafas olgan zahoti dik etib qaddini rostlar — qochishga chog'lanar — yana izdihom poyi ostida qolardi...

Nafasi bo'g'ziga tiqilib, toliqqanlar taloto'pdan uzilib, orqada sudralar, ular o'rnini boshqalar egallar — Jajmanga tinimsiz, beayov kaltak-musht yog'dirar — Jajman har safar o'zini o'nqlab olar, xuddi kaltak ostida qolganini sezmagandek, hamon ko'zlari olma-kesak terar — aftidan qo'liga ilinadigan narsa qidirar — shunday bo'lsa-da, uning holdan toyayotgani, yurishlari tobora sustlashayotgani, qaddini tutolmayotgani sezilayotgan — olomon zo'r kelayotgan edi... Va nihoyat!.. Nihoyat... birdan ur-sur to'xtadi, «hoyu-hay-hay»lar tinchdi, tim ichiga suv quygandek jimlik cho'kdi... U yer-bu yerda yumalab, emaklab Jajmani do'pposlaganlar birin-sirin oyoqqa turdi va... So'zamol yong'oqfurush Jajmanning kalta dumidan tutib chalajon tanani boshi uzra ko'tardi.

— Hu-u, to'ng'iz qo'pgur! — deb yubordi kimdir.

— O'lgani rost bo'lsin-a! — dedi yana birov sevinib.

— Bir tomchi qoni chiqmadi-ya, tavba-a!..

— Xudo adashib yaratib qo'ygan bu bachchag'ardi, qon hayf unga!..

Olomon orasida kulgi ko'tarildi. Tekinxo'r balosidan qutilgan alamzadalar quchoqlashgan, o'pishgan, yig'lagan... quyosh bu kun timning ichidan ko'kka ko'tarilayotgan edi...

Yong'oqfurush yigit maxluqning jasadini ko'tarib turganicha timdoshlariga qarata yana so'z aytdi:

— Yomonning kuni bitdi, birodarlar!..

Jajmanning qopchig'idan qolgan-qutgan mayiz, pista qoldiqlari to'kildi. Olomon uni ko'rib kulib yubordi, biroq shu payt... Jajman tilga kirdi:

— Lo... kila!.. Lokil...la!..

So'zamol yong'oqfurush cho'chib Jajmanning jonsiz tanasini irg'itib yubordi, sakrab o'zini orqaga tashladi, hangu mang bo'lgan olomon shamdek qotdi. Tim ichi shunchalik jimjit bo'lib qoldiki, azboroyi, Jajman jon berayotib bazo'r takrorlagan bir og'iz so'z hamon havoda taralib eshitilib turardi. Olomon xuddi osmondan odamlarning esini og'dirib qo'yadigan sas yopirilib kelayotgandek, talvasaga tushdi.

— Zardusht bobo...

— Zardusht...

— Bobo...

— Zardusht bobo!!! — deb yubordi olomon bir ovozdan iltijo qilib — izdihom ko'chkidek surilib, bobo tomon siljidi. Zardusht boboning esa qulog'i tom bitgan — eshitmas, ro'parasida umidvor tikilib turgan izdihomni ko'zlari ko'rmas — boshini g'oz tutganicha to'g'riga — tim odog'i tomon yuz tutib turardi. Shu payt...shu payt...tim odog'idagi devor tepasidan katta-kichik kesak-guvalalar ko'chib, do'pirlab yerga tusha boshladi — tim ichi chang-to'zonga to'ldi... Devorga yaqin turganlar arang o'zini chetga olishga ulgurdi, tumonat bo'ridan hurkkan suruvdek bir burchakka g'uj bo'lib qisildi, olomon ko'zlari ola-kulalashib, tim odog'iga angraydi... Shu ko'zlar, shu nigohlar o'ngida to'zon bosildi, bosildi va devorning tepasida o'raning og'zidek qora tuynuk ko'rindi... qanday hodisa yuz berayotganiga fahmi yetmagan olomon hang-mang bo'lganicha qotib turar, biror zot qilt etishga jur'at topolmasdi o'zida... Ana shunda qora tuynukdan bir juft bahaybat hovuch ko'rindi... hovuchlar ichkariga suqilib kirdiyu ulardan hozirgina bazo'r, ming bir azobda o'ldirilgan Jajmanga ikki tomchi suvdek o'xshash boshqa bir Jajman sakrab yerga tushdi, faqat u oldingisidan hiyla durkunroq — bo'yi ikki qarich edi...